Lénárt Éva

Identitáskrízis japán módra

Hidasi Judit: *Japán identitáskeresési kísérletek a XXI. században* című előadásáról

2010. április 23-án a Budapesti Corvinus Egyetemen került megrendezésre a *Globalizáció, modernitás és civilizáció(k) találkozása a XXI. században* című konferencia, amelyen tíz neves kutató – köztük Rostoványi Zsolt, Heller Ágnes, Magas István, Sz. Bíró Zoltán – tartott előadást. Itt most Hidasi Judit előadásának főbb elemeit foglalom össze, különös tekintettel a fiatal japán nemzedék pszichológiai problémáira, amelyek különösen felkeltették az érdeklődésemet.

Hidasi Judit 1997–1998-ban a Keleti Kommunikációs Intézet igazgatója, 2001-től 2006-ig a japán Kanda University of International Studies és a Waseda University oktatója, az interkulturális kommunikáció professzora, majd 2006 óta a Budapesti Gazdasági Főiskola Külkereskedelmi Főiskolai Karának dékánja. A távol-keleti országban szerzett személyes tapasztalatai és kutatásai alapján hazánk egyik legismertebb Japán szakértője, a Terebess Kiadó gondozásában megjelent könyvei pedig mindenki számára érdekes olvasmányok.

Az előadás kezdetén az angolokéhoz hasonló japán önazonosság-tudattal ismerkedtünk, amely szerint a japánok nem ázsiainak tekintik magukat, hanem szigorúan japánnak. A különállás-tudat, a legyőzhetetlenség mítosza, a térség vezető hatalma és a kikezdhetetlen társadalmi kohézió mind a japán nemzet sajátja volt évszázadokon át. A japán eredetmítosz az élet több területén megjelenik. Amateraszu (az égen világító) istennő a japán zászló szimbolikájában is jelen van, a sintoizmust mint vallást pedig ma is közel három millió japán követi. A sinto egészen i.sz. 552-ig államvallás volt, majd a buddhizmussal szervesen összefonódva élt tovább. A sintoizmusban kulcsfontosságú szerepe volt (van) a császárnak (mikádó), akinek származását i.e. 660 óta kötik az istenek világához. E miatt „nem lehet a japánokat legyőzni”, hirdette a szamurájok hitvallása, és ebből fakad, hogy az etnikai hovatartozást „tilos” kutatni japánban, egyedül a nyelveredet tekintetében enyhébb a szigor.

A második világháború után Hirohito császár 1946. január 1-jén hivatalosan visszavonta, hogy ő lenne az élő „kami”, azaz felsőbb lény, és hogy a néppel való kapcsolata mitológiai gyökerekre lenne visszavezethető. Ez volt a japánok első identitáskrízisének kezdete, a Nyugat első igazi „kolonizációja”, amely a társadalmat mélységében áthatotta. De épp a legyőzhetetlenségbe vetett hit adta az erőt, hogy főnixként revansot vegyenek. Az 1990-es évekre a látványos gazdasági felemelkedés miatt Japán „bezzeg ország” lett. A tudomány és az oktatás modernizációjának japán modelljét azóta is több államban próbálják megvalósítani.

A második identitáskrízis a buborék gazdaság kipukkadásához köthető, amikor a Nikkei Index 1989-ben soha nem látott mélységbe zuhant. Az 1990-től 2000-ig tartó időszak „elvesztegetett évtized” néven vonult be a japán történelembe: a gazdasági teljesítmény alacsony volt, elhúzódott a „bad loans” krízis, szerkezeti problémákból adódó privatizációs kényszer nehezedett az állami vezetésre, ezzel párhuzamosan pedig elvesztették a régiós vezető szerepet, hiszen Kína ekkor indult dinamikus fejlődésnek. A társadalmi és morális válság teljes volt, a japánok pedig megtanulták a leckét: az üzleti túlélés kulcsa a gyors alkalmazkodás a megváltozott feltételekhez.

Hidasi Judit szerint Japán most éli a harmadik identitáskrízist, melynek ezúttal ugyan nincs morális vetülete, de a társadalom pszichés állapota rosszabb, mint bármely korábbi esetben. Az öregedő társadalom, a gyermekszám csökkenése, a családi kapcsolatok válsága, a lányok

esetében különösen kiugró csökkenő házasságkötési hajlandóság, a válások nagy száma és a gyakori családi erőszak mind e válság mutatói.

A korábbi sztereotípiák megdőlnek: már nem állíthatjuk, hogy Japán a legjobb példa Hofstede férfi-dominanciát mutató társadalmára, és a japán nő sem alázatos és engedékeny, mint a korábbi évszázadok ideálja. Megjelent a szinglik kultúrája, ami értékvilágát tekintve csupán a magányos szépség magasztalását őrizte meg a gésák korából, azonban egyre inkább terjednek a „nyugati" plasztikai sebészeti megoldások, például a szemek „európaivá" alakítása. Az új generáció már nem vallja magáénak a régi koherens kulturális értékeket. A kollektivizmus helyett az individualizmus nyer teret, átalakul a japán önkép, a fiatalok érintkezési szokásai is egyre inkább közelítenek az amerikai mintákhoz. A régi társadalmi etikettel szembehelyezkedve már nem kívánják elrejteni az érzelmeiket, kivéve talán a munkahelyüket. A fiatal japán vállalati alkalmazott (a korábbi „dolgozó szamuráj", aki kész önmagát és magánéletét feláldozni a vállalatért) már közel sem annyira elkötelezett, mint korábban, de a vállalatok sem garantálnak olyan védőhálót, hogy az alkalmazott nyugdíjazásáig biztonságban érezhesse magát.

Az oktatás kiemelt szerephez jut, hiszen a japán gazdaság tudásintenzív. A legfontosabb céloknak a kreativitást, az innovativitást, az interkulturális kompetenciákat és az interdiszciplinaritást tartják. Félő azonban, hogy ezeknek a reformoknak a szükségességét későn ismerték fel, túl sokáig volt uralkodó a kirekesztés, mellyel a csoport harmóniáját megbontó „másokat" büntették, elfojtva ezzel a kreativitást. Az iskolán belüli lelki terror elleni lázadást mutatják az 1980–1990-es évek magas gyermek öngyilkossági és gyilkossági statisztikái, az iskolakerülés elterjedése.

A fiatal japán generációk idegen nyelvtudása és intellektuális nyitottsága alacsony. Nehezen tudják átvenni a nyugati kutatási és munkamódszereket, ezért a japán egyetemek egyre több külföldi hallgatót fogadnak be a képzésbe, majd kínálnak nekik munkalehetőséget japán vállalatoknál.

Hidasi Judit részletesen kitért előadásában a fiatalok devianciáira is, ezek közül néhányat emelnék csak ki. Az első jelenség a *futoko*, az iskolába járás megtagadása, iskolakerülés, melyre az imént utaltam és ehhez kapcsolódik az *ijime*, a lelki kínzás és csúfolás, melynek mint szociális szankció nagy hagyománya van japánban. Nem véletlenül tartja az ősi mondás: a kiálló szöget be kell verni. Ennek a gondolkodásmódnak köszönhető, hogy míg más országokban is gyakori jelenség a csúfolás, Japánban nem az ügyetlenebbet, hanem épp a legtehetségesebbeket nézik ki, hiszen ők azok, akik nem feltétlenül járják végig azokat a lépcsőfokokat, ami a hierarchia és a harmónia legfőbb eleme.

A harmadik jelenség a *hikikomori*, a be- és elzárkózás, ami a szentimentalizmus ifjú Wertherének szenvedéseit juttathatja eszünkbe, azonban itt nem a beteljesületlen szerelem a kiváltó ok, hanem a védekező ösztön. Az egodefenzív mechanizmusok lépnek ugyanis életbe, amikor már fiatal korban azt érzik a tehetséges gyerekek, hogy a csoport kirekeszti és ellehetetleníti őket, amiért nem idomulnak a közösségi értékekhez, másként gondolkodnak. Szélsőséges esetben, valamilyen trauma hatására bezárkóznak a szobájukba (több mint fél évre), nem hajlandók érintkezni a külvilággal, még a szülőkkel sem, ételt is csak akkor hajlandók elfogadni, ha az ajtajuk előtt hagyják. A hikikomori fiatalok ki vannak téve annak a veszélynek, hogy NEET-ekké válnak, a két jelenség ugyanis hasonló.

A NEET (Not in Education, Employment or Training) kifejezés 1999 óta ismert az angol szakirodalomban, majd Genda Yuji révén a módosított japán terminológia is megjelent. A 2004-es japán White Paper on Labour Economy Report definíciója szerint a NEET-ek azok a fiatalok, akik nincsenek munkaviszonyban, egyedülállóak és oktatásban sem vesznek részt (az angol fogalomban az aktívan állást kereső munkanélküliek is szerepeltek, a japánban nem). Yuji definíciója szerint a NEET vagy nem keres munkát, de szeretne dolgozni, csak nem talált

kedvére valót, vagy egyáltalán nem akar dolgozni (ennek oka lehet lustaság, de lázadás is az embertelen japán munkakultúra ellen, mely akár karoshi-ba is torkollhat). Ezért bélyegzi őket a társadalom parazitáknak, a média pedig már-már hisztériaszerű kampányt indított ellenük az ezredfordulón a bűnözési statisztikákkal összekapcsolva a pszichés devianciákat.

Az utolsó fogalom az *otaku*, mellyel egy teljesen elidegenedett szubkultúrát, a „digitális világ gyermekeit" jelölik, akik mániákusan az anime (rajzfilm), a manga (képregény), a videójátékok rabjai. Ezért is a japán oktatást tették felelőssé, mely ipari robotokká képezte a gyerekeket, akik számára a világ kusza információ- és adathalmaz. A mágikus tér interaktív hálózatok által definiált, a tudományos-fantasztikus sorozatok és animék, a popkultúra, a tömegmédia egybemossa a határokat. A fogyasztói társadalomban ezek a tizen- és huszonévesek kerülik a fizikai kapcsolatokat, inkább virtuális közösségeket alkotnak.

A fenti tényezők mind hozzájárultak ahhoz, hogy a Koizumi-kormány 2001 és 2006 között már felismerje, hogy nem csak az oktatás terén szükséges reform, de a mítoszokkal is le kell számolni: se a japán ember, se a japán gazdaság nem tökéletes. Az egyének frusztráltak, nincs koherens nemzeti identitás, az 5-6%-os munkanélküliségi ráta pedig jelzi, hogy letűnt az élethosszig tartó foglalkoztatás kora is. 2009-től pedig Hatoyama miniszterelnök már ahhoz a generációhoz szól, akik nem éreznek bűntudatot a második világháború miatt, hanem Japánt gazdasági és politikai óriásként akarják látni, mert jelenleg az USA mellett politikai törpe.

Az identitáskeresési válság több jelenséggel párosul. Az értékrendi paradigmaváltás és a nacionalista felhangok (amivel összecseng a japán „békealkotmány" módosítása, mely a kínaiakat és az amerikaiakat is aggodalommal tölti el), a blended japán életstílus térhódítása mind a XXI. század jelenségei. A pop(uláris) „életforma-kultúra" látványos térhódítása azonban némi elégtételt jelent a japánok számára: a Nyugat fogékony a tradicionális japán konyhára, a harcművészetekre, a gésák és szamurájok történetére, a világőrületté vált anime-kultuszra és a hírhedtté vált japán pszicho-thriller filmekre.

Japán, Hidasi Judit szerint, ma három fő kihívással néz szembe: tudományos és technikai területen lépést tartani a versenytársakkal, nyelvi és kommunikációs felzárkózás, valamint a globalizációs problémák kezelése, ami akár a környezetvédelem kérdésében (Koppenhágában az ENSZ klímakonferenciáján 25%-os csökkentést vállalt), akár a nukleáris non-proliferáció területén folytatott multilaterális mediátori tevékenységben, vagy az Önvédelmi Erők újjáépítési misszióiban érhető tetten. Japán külpolitikáját tekintve arra törekszik, hogy egyenrangú partner legyen, hosszú távon pedig a realitások talaján maradva a térség stabilitását igyekszik biztosítani a nemzetközi szervezetekkel való kooperációk révén is.